

UOT 911.52**ALTIĞAC QORUĞUNUN MEŞƏ LANDŞAFTLARINA OLAN
ANTROPOGEN TƏSİRLƏR VƏ MEŞƏSİZ ƏRAZİLƏRDƏ
SƏHRALAŞMA PROBLEMLƏRİ****A.Z.HACIYEVA*****Bakı Dövlət Universiteti******Xalid77@hotmail.com***

Son üç əsrdə meşə ərazilərinin üç dafədən də çox azalmasına səbəb antropogen təsirlərdir. Altıağac qoruğunun meşə ərazisinin güclü eroziya və deqradasiyaya uğramasına səbəb son illərdə heyvandarlıq təsərrüfatının genişləndirilməsi və turizm sektorunun inkişaf etdirilməsidir. Bir çox sahələrdə palıd, fisdıq və vələs meşələri müxtəlif səbəblərdən qırılmış və yerində yeni təkrar bitki formasiyaları formalaşmışdır. Buna görə də ərazidə təbii landşaftın mühafizə edilməsinə monitorinq tətbiq edilməsi və vaxtaşırı auditin keçirilməsi vacibdir.

Açar sözlər: Altıağac qoruğu, antropogen, landşaft, meşə, Cənub-Şərqi Qafqaz.

Cənub-Şərqi Qafqaz landşaftlarının diferensiasiyasına fəal təsir göstərən amillərdən biri insanların çoxəsirlik təsərrüfat fəaliyyətidir. Azərbaycan ərazisi əlverişli coğrafi mövqeyə və təbii şəraitə malik olması ilə əlaqədar olaraq Yer üzərində qədim insanların məskunlaşdığı regionlardan biri olmuşdur. Ona görə də təbii mühitə insanların təsiri də burada çox qədimdən başlayır. Düzənlik meşələrinin daha çox qırılıb məhv edilməsi, bu ərazilərin aqroiqlim ehtiyatlarının və relyef şəraitinin insanların həyat və təsərrüfat fəaliyyəti üçün əlverişli olması ilə əlaqədardır. Buna görə də təbii landşaftların transformasiyasında insanların həyat və təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynamışdır. Məhz dağətəyi düzənliklərdə təbii geosistemlər daha çox antropogenləşmiş, seliteb və aqro-landşaftlarla əvəz olunmuşdur (Budaqov B.Ə. 1994).

Tədqiqatlar göstərir ki, Neolit dövründə əkinçiliyin və heyvandarlığın başladığı vaxtda Azərbaycan ərazisinin 60%-ə qədəri meşə və kolluqlarla örtülü olmuşdur. Təəssüf ki, bu meşələrin sahəsi son üç əsrdə üç dafədən də çox azalaraq təxminən 9%-ə enmişdir (M.A.Müseiyov, N.Abbasova, 1999).

Tədqiqat ərazisində biokütlənin əsasını ali bitkilər qrupuna mənsub olan meşələr təşkil etdiyindən, təbii landşaftlara olan antropogen müdaxilələr burada özünü daha çox büruzə verir.

Altiyağac qoruğu Xızı rayonu ərazisində 1990-cı ildə yaradılmışdır. Qoruğun sahəsi 4438 hektardır. Ərazinin 3885 hektarı meşə ilə örtülüdür. Qalan sahənin 473 hektarı dağ kserofit kolluqları və dağ çəmənləri, 80 hektarı isə otlaqlardır.

Altiyağac qoruğu meşələrində ən geniş yayılmış ağac növləri palıd, vələs, fisdıq, göyrüş, ağcaqayın, qarağac və bir sıra başqa ağac növləridir. Meşələrin əsas hissəsini palıd və vələs ağacları tutur. Cənub yamaclarda meşələr az sahə tutur və çox yerdə dağ kserofit kolluqları ilə əvəz olunur (Müseiybov M.A. 2003).

Aparılan tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, ərazidə antropogen təsir nəticəsində bitki örtüyü güclü deqradasiyaya uğradığından yeni təkrar bitki formasiyaları formalaşmışdır. Müxtəlif dövrlərdə tərtib edilmiş topoqrafik xəritələrin, ərazidə məskunlaşmaya dair tarixi sənədlərin təhlili tədqiqat ərazisində meşə örtüyünün antropogen deqradasiyaya uğramasını və onun yerində təkrar bitkiliyin orta əsrlərdə yaranması ideyasını söyləməyə əsas verir.

Meşə sahələrinin sürətlə qırılmasının müxtəlif səbəbləri vardır ki, bunlardan ağacların tikinti materialları kimi istifadə olunması, yanacaq qıtlığı, mal-qaranın otarılması, istirahət komplekslərinin tikilməsi və s. misal göstərmək olar.

Ərazinin əsasən palıd, fisdıq və vələs meşələri ilə zəngin olmasını nəzərə alsaq, bu ağaclardan qanunsuz yolla da olsa istifadə olunur. Əslində belə məsələlərlə bağlı müəyyən qanun və böyük məbləğli cərimələr tətbiq olunsada, hələ ki bu məqsədlə qırılmanın qarşısını almaq mümkün olmamışdır. Tədqiqat rayonunda apardığımız müşahidələrə əsasən söyləyə bilərik ki, qırılan və ya quruyan heç bir ağacın yerində yeni ağac əkilmir. Kəsilməsi çox az vaxt tələb edən bir ağacın normal inkişaf səviyyəsinə çatması üçün orta hesabla 25-30 il vaxt lazımdır. Başqa əsas problemlərdən biri də qış aylarında yanacağa olan ehtiyacdən meşələrdəki çoxillik ağacların qırılmasıdır. Tədqiqat olunan əraziyə yaxın bir çox kəndlərdə təbii qaz və digər yanacaq növlərinin olmaması, vəziyyəti bir qədər də çətinləşdirərək odundan istifadə edilməsinə məcburiyyət yaradır. Təbii ki, belə vəziyyətdə də meşə sahələri qurbana çevrilir.

Respublikada aparılan bəzi aqrar islahatlar, o cümlədən torpaqların özəlləşdirilməsi prosesi bəzi hallarda müsbət nəticə versə də, açıq və boş sahələrin azlığı mal-qaranın otarılması problemini ortaya çıxarır. Məlumdur ki, münbit torpaqları olan ərazilərdə əhali xüsusi olaraq əkinçiliklə məşğul olurlar. Buna görə də çox hallarda mal-qaranın otarılması məsələsi meşələrin üzərinə düşür. Kütləvi otarılma aparılan dağ yamaclarında alçaqboylu kol bitkiləri, o cümlədən cavan pöhrələr quruyur və eroziya prosesləri güclənir (Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. 2002).

Son illərdə turizm-rekreasiya təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məqsədilə dağlıq, o cümlədən meşəlik olan ərazilərdə çox sayda istirahət kompleksləri tikilmiş və tikilməkdə də davam edir. Hətta bəzi sahibkarlar qanun çərçivəsindən kənara çıxaraq qiymətli meşə ağaclarını kəsməkdən belə çəkinmirlər.

Ümumilikdə bu və ya digər proseslər kəskin eroziya problemini ortaya çıxarır. Tədqiqat rayonunda meşə örtüyünün qırılıb məhv edilməsi nəticəsində dağlıq ərazilərin bəzi meyilli yamaclarında intensiv eroziya prosesləri torpaq örtüyünü aşındıraraq çılpaq qayalara çevirmişdir.

İllik yağıntılarının miqdarı 300-400 mm təşkil edən ərazidə quraq günlərin sayı çoxdur. Dağətəyi sahələrdə əsasən quru çöl iqlim tipi hakim olduğundan, buradakı qırılan meşələrin yerində əksər hallarda quru çöl və yarımşəhərlər əmələ gəlir. Yeni pöhrələrin isə inkişafı, intensiv otarılma nəticəsində məhdudlaşır.

Qırılan meşələrin yerində vaxtaşırı sürüşmə hadisələrinin də şahidi oluruq. Çünki gil qatlarının geniş yayılması və relyefin kontrastlığı sürüşmələrin müxtəlif növlərinin olduqca geniş yayılmasına əlverişli şərait yaratmışdır.

Meşələrin sahəsinin azalması onların cins tərkibinin pisləşməyə doğru dəyişməsinə və meşələrin seyrəkləşməsinə səbəb olur. Bu proseslərin qarşısı vaxtında alınmazsa respublikamız ağır ekoloji böhran təhlükəsi ilə üz-üzə qalacaqdır.

Aparığımız müşahidələrin təhlili göstərir ki, meşələr əsasən Baş Suayrıcı Silsilənin şimal yamaclarında yayılmış vələs, palıd-vələs və qismən dağ təsirlərinin makro yamaclarında fisdıq və ardıc meşə formasıyından ibarətdir. Son vaxtlar antropogen təzyiğin qismən azalması bitki örtüyünün təbii yolla bərpası xeyli sürətlənmiş, meşə, çəmən, kiçik sahələrdə hidromorf bitkilik əmələ gəlmişdir. O cümlədən, son 3-4 il ərzində tədqiqat rayonunun Abşeron-Şamaxı magistralı boyunca əkilən və artıq zolaq şəklini almış qarışıq növlərdən ibarət ağaclıq sahələri onu göstərir ki, şoranlaşmış, hətta güclü eroziyaya məruz qalmış torpaqlarda belə bitki yetişdirmək və gözəlliklər yaratmaq mümkündür. Hazırda respublikanın meşə örtüyünü qorumaq üçün müvafiq dövlət proqramları işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramlara əsasən meşələrimizin ekocoğrafi vəziyyətini normallaşdıraraq stabil vəziyyətə salmaq hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur (Hacıyeva A.Z. 2009).

Fikrimizcə müasir dövrdə ərazinin bitki örtüyünün ekocoğrafi baxımdan bərpasına və təbii landşaftın mühafizə edilməsinə monitoring tətbiq edilməsi və vaxtaşırı auditin keçirilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Azərbaycan Respublikasının regionlarının 2004-2008-ci illərdə və sonrakı dövrlər üçün hazırlanan Sosial-İqtisadi İnkişaf Proqramında Respublikanın bütün əkinçilik zonalarında ekoloji gərginliyin sabitləşdirilməsi, aqro-landşaftlardan səmərəli istifadə edilməsi, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd edilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi respublikanın ayrı-ayrı regionlarının landşaft strukturunun, o cümlədən landşaftların transformasiyasının, ekoloji şəraitinin hərtərəfli öyrənilməsinə tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Müseyibov M.A. Azərbaycanın fiziki coğrafiyası. Bakı: Maarif, 2003, 400 s.
2. Məmmədov Q.S., Xəlilov M.Y. Azərbaycanın meşələri. Bakı: Elm, 2002, 472 s.
3. Budaqov B.Ə. Azərbaycan Respublikası ərazisinin ekoloji gərginlik dərəcəsinə görə ekoloji coğrafi rayonlaşması // Təhlükəli təbiət hadisələrinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 1994, s.135-150.
4. Мусейбов М.А. Эволюция ландшафтов Азербайджана (в.кн. Ландшафты Азербайджана). БГУ, 2003, 397 с.
5. Hacıyeva A.Z. Cənub-Şərqi Qafqazın meşə landşaftlarında ekoloji gərginlik yaranan proseslər və onlara qarşı mübarizə tədbirləri. Coğrafiya Cəmiyyətinin BDU filialının əsərləri. II cild. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s.87-90.

ПРОБЛЕМЫ ОПУСТЫВАНИЯ БЕЗЛЕСНЫХ ТЕРРИТОРИЙ И ВЛИЯНИЕ АНТРОПОГЕННЫХ ФАКТОРОВ НА ЛАНДШАФТ ЛЕСОВ ЗАПОВЕДНИКА АЛТЫАГАДЖ

А.З.ГАДЖИЕВА

РЕЗЮМЕ

В последние три века одним из основных причин уменьшения лесных территорий в три раза связано с антропогенными влияниями.

Большая территория Алтыагадж покрыта лесными массивами и с развитием зимнего пастбища и особенностями природных условий является причиной привлечения внимания городского населения. В статье рассматриваются проблемы, возникшие после приватизации земель и нанесенный урон лесам.

Ключевые слова: заповедник Алтыагадж, антропоген, ландшафт, лес, Юго-Восточный Кавказ.

ANTHROPOGENIC INFLUENCES EXERTED ON THE FOREST LANDSCAPES OF ALTIAGHAJ RESERVATION AND DESERTIFICATION PROBLEMS OF THE FORESTLESS TERRITORIES

A.Z.HAJIYEVA

SUMMARY

Within last three centuries the area of forest decreased three times because of anthropogenic influences.

The great part of the territory of Altiaghaj reservation is covered with forest and cattle-breeding is highly developed there. Its natural features attract the attention of town-dwellers. The problems arisen after privatization of lands and exerted damages to the forests are considered in the article.

Key words. Altiaghaj reservation, anthropogenic, landscape, forest, South-East Caucasus.

Redaksiyaya daxil oldu: 18.09.2011-ci il

Çapa imzalandı: 02.11.2011-ci il